: https://dx.doi.org/10.22067/jgrd.2021.49028.0
مقالهٔ پژوهشی- مطالعه موردی

مجلّهٔ جغرافیا و توسعهٔ ناحیه‌ای، سال نوزدهم، شمارهٔ ۱، بهار و تابستان ۱٤۰۰، شمارهٔ پیاپی ۳٦

تحلیل عوامل مؤثر بر تنوع‌بخشی اقتصادی در روستاهای مرزی غرب ایران
(مطالعهٔ موردی: شهرستان مریوان)

سیدهادی طیب‌نیا (استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران، نویسندهٔ مسئول)
tayebnia@gep.usb.ac.ir
رضا خسروبیگی بزچلویی (دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران)
r.khosrobeigi@hus.ac.ir

صص ۱٤٤ ـ ۱۱۹

چکیده

امروزه نتایج بررسی‌ها حاکی از این است که بیشتر پروژه‌ها و فعالیت‌های بانک جهانی که در راستای تنوع‌بخشی اقتصادی در نواحی روستایی کشورهای جهان سوم انجام داده است، در جهت متنوع‌سازی درآمدهای غیرزراعی بوده است؛ چراکه فعالیت‌های زراعی به علت محدودیت گسترش و نیز آسیب‌پذیری محیط طبیعی در صورت فشار به آن و عدم تطابق چنین شرایطی با اصول توسعهٔ پایدار، توان زیادی در جهت تنوع‌بخشی ندارند. هدف از این تحقیق، بررسی عوامل مؤثر بر تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی در روستاهای مرزی است و روستاهای مرزی شهرستان مریوان به‌عنوان نمونهٔ موردی انتخاب شده است. این تحقیق از نظر هدف، کاربردی و روش انجام آن توصیفی- تحلیلی است. در این تحقیق، جامعهٔ آماری، روستاهای شهرستان مریوان می‌باشد. روستاهای واقع در فاصلهٔ ۱۰ کیلومتری از مرز بین‌المللی عراق با

تاریخ دریافت : ۱۳۹۹/۰۸/۲۸ تاریخ تصویب:۱٤۰۰/۰۷/۰۳

توجه تأثیرپذیری بالای آن‌ها از مرز، به‌عنوان نمونه در نظر گرفته شد که بر اساس فرمول n∘، ۱۸ روستا به‌عنوان روستاهای نمونه از طریق نمونه‌گیری طبقه‌بندی‌شده از میان آن‌ها انتخاب شد. جهت تعیین تعداد خانوارهای نمونه از فرمول کوکران استفاده شد که براساس آن، پرسش‌نامه در میان خانوارهای روستاهای نمونه توزیع شد. به منظور بررسی و تجزیه و تحلیل اطلاعات، از نمودارهای توصیفی و آزمون‌های تی استیودنت، فریدمن استفاده شد. عوامل مؤثر در متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی، در چهار دستهٔ اقتصادی، اجتماعی، طبیعی و موقعیت مرزی طبقه‌بندی شد. میانگین رتبه برای عوامل فوق به ترتیب برابر با ۲/۱۱، /۲/۰۷، ۳/۰۳ و ۲/۷۹ بدست آمد. عوامل اجتماعی، اقتصادی، توان‌های محیطی و موقعیت مرزی در متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی منطقه تأثیر داشته که از بین آن‌ها، توان‌های محیطی و موقعیت مرزی بیش از سایر عوامل (عوامل اقتصادی و اجتماعی) در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی منطقه نقش دارند.

کلیدواژه‌ها: توسعهٔ پایدار روستایی، اقتصاد روستایی، تنوع‌بخشی، مرز، مریوان.

۱. مقدمه

در رویکرد معیشت پایدار، بر متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی روستاها بسیار تأکید می‌شود (چاتدیما[1]، ۲۰۱۰، ص. ۲ و دی داف ای دی، ۲۰۰۸، ص. ۲) تنوع بخشیدن به معیشت روستاییان به‌عنوان فرایندی تعریف شده است که خانوار روستایی دارای گزینه‌های مختلفی از فعالیت‌های اقتصادی و درآمدی، جهت بهبود کیفیت زندگی هستند. متنوع بودن فعالیت‌های اقتصادی روستا با رفع مانع اصلی توسعهٔ روستایی؛ یعنی فقر، منجر به پایداری نظام روستایی می‌شود؛ چراکه انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری بیشتر روستاییان را در مواجه با روندهای ناگهانی و فشارهای اقتصادی، اجتماعی و طبیعی به همراه دارد. به طور کلی تنوع‌بخشیدن به اقتصاد روستایی، زمینه‌ها و امکان‌های بیشتری را جهت تغییر شرایط ناپایدار و در حال زوال با شرایط پایدار و افزایش فرصت ها فراهم می‌آورد (الیس[2]، ۱۹۹۹، ص. ٤).

1. Chandima & DFID
2. Ellis

تنوع بخشیدن به اقتصاد روستاها در واقع حرکت در مسیر اصل اساسی رویکرد توسعهٔ انسانی است؛ چراکه به افزایش و آزادی قدرت انتخاب روستاییان و توانمندی آن‌ها ختم می‌شود (مورس[1]، ۲۰۱۳، ص. ۲٤). بیینگتن[2] (۲۰۱۰)، معتقد است که دلیل اصلی اینکه وضعیت معیشتی روستاییان در سطح نازلی است، عدم توانایی آن‌ها در دفاع و حفظ دارایی‌هایشان در برابر بحران‌ها است و این امر مستلزم تدارک و ایجاد منابع جدید امرار معاش است (کراگ[3]، ۲۰۱۳، ص. ٦). متنوع‌سازی اقتصاد روستایی و منافع حاصل از آن، زمینه‌ساز جلب مشارکت و مسئولیت‌پذیری مردم محلی در ارتباط با حفاظت از محیط زیست و مشارکت‌های سیاسی، اجتماعی در کوتاه‌مدت و بلندمدت می‌شود و بدین ترتیب، در کنار رفع فقر اقتصادی، فقر فرهنگی هم از بین می‌رود (وارن[4]، ۲۰۰۲، ص. ۲، نقل از محمدی و شهبازی، ۱۳۹۹، ص. ۱٤۸). گرچه پیشینهٔ سیاست‌های متنوع‌سازی اقتصاد روستایی به لحاظ اسنادی به برنامهٔ ششم قبل از انقلاب بر می گردد، لیکن آثار سیاست‌های مذکور را می‌توان در برنامه‌های اول و دوم پس از انقلاب ردیابی نمود، به نحوی که افزایش نسبی درآمد روستاییان با توجه به متنوع‌سازی اقتصادی در مناطق روستایی با تأکید بر توسعهٔ بخش‌های غیرکشاورزی را یکی از برنامه‌های مهم خود قرار داده است (کریم‌زاده، ولایی و منافی آذر، ۱۳۹۵، ص. ۱۳۰). روستاهای کشور به علت اتکای شدید بر کشاورزی و درآمدهای حاصل از آن و نداشتن منابع اشتغالی و درآمدی غیر از کشاورزی، دارای اقتصاد ضعیف و آسیب‌پذیری هستند. بخش کشاورزی به علت محدودیت و غیرقابل افزایش بودن مقدار زمین‌ها، امکان افزایش درآمدی چندانی ندارد و لذا جست‌وجو جهت پیدا کردن منابع درآمدی دیگر با توجه به توان‌ها و موانع هر منطقه از کشور، جهت تنوع‌بخشی اقتصادی به اقتصاد روستایی برای افزایش توان نگه‌داشت جمعیت روستا و به عبارتی پایداری جمعیت روستایی، ضروری به نظر می‌رسد (عنابستانی، طیب‌نیا، شایان و رضوانی، ۱۳۹۳، ص. ۸۸).

1. Morse
2. Bingten
3. Krug
4. Warren

یکی از مناطق مرزی کشور که از دیرباز با محرومیت‌های زیادی روبرو بوده است، شهرستان مریوان است. به علت مرزی بودن این شهرستان، روستاهای مرزی آن تاکنون تأثیرات مختلفی را از مرز پذیرفته‌اند. این تأثیرات در انواع مختلفی (اقتصادی، سیاسی و...) بوده است. در این مناطق به علت رشد جمعیت و افزایش روزمرهٔ نیروی جوان روستایی، روز به روز بر میزان بیکاران روستایی افزوده شده و از طرف دیگر به علت افزایش بار تکفل، میزان درآمدهای روستاییان محدودهٔ مورد نظر در فعالیت‌ها، بسیار پایین است؛ لذا روستاییان قرار گرفته در این محدوده، از موقعیت سکونتگاه‌های خود براساس وضعیت و مشکلات موجود، استفادهٔ عقلایی کرده و به فعالیت در قاچاق پرداخته‌اند. تنها سیاست دولت نیز در این میان، صرفاً انسداد فیزیکی مرز و ایجاد تهدیدات مختلف مالی و جانی برای این روستاییان فقیر و عدم داشتن شغل و درآمد کافی بوده است؛ لذا جستجو برای یافتن راهکارهای جایگزین برای اشتغال و درآمد روستاییان این محدوده در جهت پایداری جمعیت و نگه‌داشت جمعیت باقی مانده، به شدت ضروری به نظر می‌رسد. در این راستا رویکرد متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصاد روستایی به‌عنوان راهکاری مفید که بسیاری از سازمان‌های بین‌المللی از جمله بانک جهانی و اغلب نظریه‌پردازان توسعه در راستای کاهش اثرات این ساختار و در چارچوب الگوی توسعهٔ پایدار بر آن تأکید دارند، در جهت جایگزینی با فعالیت قاچاق کالا که به شدت کاهش یافته و نیز فعال نمودن دیگر بخش‌های اقتصادی در روستاهای این منطقه پیشنهاد می‌شود. این رویکرد یکی از مهم‌ترین استراتژی‌های ارائه‌شده در جهت کاهش اثرات منفی ناشی از ناپایداری در ابعاد مختلف محیطی، اقتصادی و اجتماعی بر فضاهای روستایی و در چارچوب الگوی توسعهٔ پایدار است. با توجه به تأثیرات منفی قاچاق بر اقتصاد روستاهای مرزی این شهرستان و نیز بر کل کشور و نیز با توجه به عدم تنوع در فعالیت‌های اقتصادی ساکنان روستایی این شهرستان، در جهت کاهش قاچاق و ارائهٔ جایگزینی برای آن و در کنار آن، برای افزایش درآمد و اشتغال ساکنان روستایی این منطقه، راهبرد متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی جهت رفع یا تعدیل این مشکلات ارائه شده است؛ لذا هدف این تحقیق، شناسایی و تحلیل مهم‌ترین عوامل مؤثر در متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان است.

۲. پیشینهٔ تحقیق

بررسی‌ها حاکی از این است که بیشتر پروژه‌ها و فعالیت‌های بانک جهانی که در راستای متنوع سازی در کشورهای جهان سوم انجام داده است، در جهت متنوع‌سازی درآمدهای غیرزراعی بوده است؛ چرا که فعالیت‌های زراعی به علت محدودیت گسترش و نیز آسیب‌پذیری محیط طبیعی در صورت فشار به آن و عدم تطابق چنین شرایطی با اصول توسعهٔ پایدار، توان زیادی در جهت متنوع سازی ندارند.

امینی و همکاران (۱٤۰۰)، در پژوهش خود با عنوان «ارزیابی تأثیر موقعیت مرزی بر پایداری توسعه در نواحی روستایی، مورد مطالعه: مناطق روستایی بخش مرزی بَم پشت از توابع شهرستان سراوان» به این نتیجه رسیدند که سطح توسعه‌یافتگی ۸٤ درصد از روستاهای مورد مطالعه متوسط و کمتر بوده و اقتصاد مرزی با وجود نقش پررنگی که در معیشت خانوارهای جامعهٔ مورد مطالعه داشته، تأثیری در توسعهٔ روستاها نداشته است. به علاوه، انجام فعالیت‌های اقتصادی مرزی رابطهٔ معنی‌دار معکوسی با امنیت مبادله و دسترس‌پذیری داشته است. نجفی کانی (۱۳۹۸)، در پژوهش خود با عنوان «چالش‌ها و تنگناهای توسعهٔ اقتصادی در نواحی روستایی، مورد: روستاهای بخش داشلی برون شهرستان گنبدکاووس»، نقاط ضعف و چالش‌های توسعهٔ اقتصادی در روستاهای مرزی منطقهٔ مورد مطالعه را در چهار دسته (عامل) طبقه‌بندی کرده است. مهم‌ترین چالش توسعهٔ اقتصادی روستاهای مرزی را به ترتیب چالش‌های زیست‌محیطی، نهادی، اجتماعی و زیرساختی تحلیل کرده که مجموعاً ۸٤/۳۵ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند. بهار، یوسفی و حمزه زاده (۱۳۹۸)، در مقالهٔ خود با عنوان «نقش متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در توسعهٔ پایدار روستایی، نمونهٔ موردی :روستای خانقاه مهاباد» به این نتیجه رسیده‌اند که با وجود فضاهای تجاری و تنوع آن‌ها در روستای خانقاه، می‌توانند در اقتصاد روستایی تنوع ایجاد کرده و به کلیدی برای پایداری روستای خانقاه تبدیل گردد. تقدیسی، کرمشاهی وشایان (۱۳۹۷)، در پژوهش خود با عنوان «ارزیابی رویکرد متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در دستیابی به توسعهٔ پایدار روستایی مطالعهٔ موردی بخش مرکزی شهرستان دره‌شهر» به این نتیجه رسیدند که متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در نواحی روستایی می‌تواند پایداری سکونتگاه‌ها و در نتیجه توسعهٔ پایدار روستایی را تقویت کند. توکلی، احمدی و فاضل نیا (۱۳۹۵)، در پژوهش خود با عنوان

«تحلیل عوامل مؤثر بر معیشت روستایی (بررسی موردی: روستاهای شهرستان سردشت)»، نشان دادند که بین عوامل جغرافیایی همانند شیب زمین، دسترسی سطح آموزشی، نزدیکی به نوار مرزی و الگوی معیشت روستاییان مرزی منطقه رابطهٔ معناداری وجود دارد که الگوی معیشتی خاصی را برای روستاهای منطقه ایجاد کرده است. فعالیت بازارچه‌های مرزی همچنین باعث ایجاد اشتغال مستقیم و غیرمستقیم (حمل و نقل بار و مسافر، عملیات بارگیری و ...) مرزنشینان گردیده که سهم اشتغال غیرمستقیم به مراتب بیشتر از اشتغال مستقیم می‌باشد. کریم زاده، ولایی و منافی آذر (۱۳۹۵)، در مقاله‌ای با عنوان «نقش تنوع‌بخشی به فعالیت‌ها در پایداری اقتصاد روستایی (مطالعهٔ موردی: دهستان مرحمت آباد میانی، شهرستان میاندوآب)» به این نتیجه رسیده‌اند که تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی موجب افزایش فرصت‌های شغلی، زمینه‌های اشتغال، انگیزه جهت بهبود وضعیت کار و افزایش سرمایه‌گذاری و کاهش مهاجرت‌های روستایی گردیده است. سجاسی قیداری، صادقلو و شکوری فرد (۱۳۹۵)، در مقاله‌ای با عنوان «سنجش سطح دارایی‌های معیشتی در مناطق روستایی با رویکرد معیشت پایدار (مطالعهٔ موردی: روستاهای شهرستان تایباد)» نتیجه گرفتند که سهم دارایی‌های اجتماعی در مقایسه با سایر دارایی‌ها در بین روستاهای مورد مطالعه بیشتر است. دارایی‌های انسانی نیز در رتبهٔ آخر قرار گرفته تا نشانی بر مهاجرت نیروی فعال انسانی روستا باشد. مهم‌ترین پیشنهاد پژوهش نیز متنوع‌سازی اقتصاد روستاهایی است که دارای سطح دارایی‌های اندک بوده و همچنین تلاش در زمینهٔ بکارگیری این دارایی‌ها و حفظ آن‌ها می باشد. کریمی و دهکردی (۱۳۹٤)، در پژوهشی با عنوان «بهره‌برداری از مراتع و لزوم متنوع‌سازی معیشت روستایی (مطالعهٔ موردی: شهرستان ماهنشان)» به این نتیجه رسیده‌اند که باغ‌داری، زنبورداری، پرورش زنبور عسل و آبزی‌پروری از طریق آموزش و ترویج روستاییان، راهکارهای جایگزین و یا مکمل فعالیت‌های دامپروری برای ارتقای سطح دارایی‌ها و معیشت روستاییان منطقهٔ مورد مطالعه می‌باشد و رهیافت این امر نیز کاهش فشار بر منابع طبیعی و جلوگیری از هدر رفت سرمایه‌های معیشتی و طبیعی است. شهرکی و شریف زاده (۱۳۹۳)، در پژوهشی به ارزیابی جایگاه آبزی‌پروری در معیشت پایدار روستاییان شهرستان زاهدان پرداختند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان می‌دهد که کشاورزی چندکارکردی و متنوع مبتنی بر آبزی‌پروری، موجب پایداری و افزایش دارایی‌های اجتماعی، انسانی و مادی

معیشتی کشاورزان آبزی‌پرور در مقایسه با سایر کشاورزان شده است و در واقع تنوع بخشیدن به فعالیت‌های کشاورزی، بهبود سطح معیشت روستاییان را به دنبال داشته است.

پیراس، بوتنارنکو، ماسوتی و ویتواری[1] (۲۰۲۱)، در پژوهش خود با عنوان «خرده مالکان پس از شوروی بین کارآفرینی در کشاورزی و تنوع‌بخشی، راهبردهای معیشتی در روستاهای مولداوی» به این نتیجه رسیدند که دو دستهٔ دهقانان و کشاورزان کارآفرین در دو دههٔ اخیر تمایل به تنوع‌بخشی به فعالیت‌هایشان در خارج از مزرعه دارند (دهقانان) و کشاورزی را به یک تجارت تمام وقت مناسب تبدیل کرده‌اند (کشاورزان کارآفرین). ممون، علی و خلیل[2] (۲۰۲۰)، در مقالهٔ خود با عنوان «عوامل تعیین کنندهٔ تنوع‌بخشی به درآمد در روستاهای مستعد سیل پاکستان» به این نتیجه رسیدند که خانوارهایی که تعداد اعضای نسبتاً بالاتری از درآمد دارند و آن‌هایی که تحت سرپرستی اعضای مرد یا تحصیل‌کرده قرار دارند، به احتمال زیاد دارای درآمد متنوع‌تری هستند. همچنین، در خانواده‌هایی که تحت سرپرستی اعضای پسر تحصیل‌کرده و اعضای مسن تحصیل‌کرده قرار دارند، تنوع بیشتری نسبت به خانواده‌های تحصیل‌نکرده وجود دارد. آبیام، داگونگا و اهیکپور[3] (۲۰۲۰)، در پژوهش خود با عنوان «متنوع‌سازی درآمدی در فعالیت‌های غیرزراعی روستایی: پیامدهای آن بر رفاه کشاورزان خرده مالک و بکارگیری فناوری‌های کشاورزی در غنا» به این نتیجه رسیدند کـه کـه تنوع درآمد در مزرعه، احتمال بکارگیری فناوری– Zai (فناوری کشاورزی) را افزایش می‌دهد و به سود قابل توجه رفاه خانگی کمک می‌کند. بنابراین، آن‌ها پیشنهاد می‌کنند که فعالیت‌های خدمات ترویج کشاورزی و سازمان‌های مستقر در کشاورزی (FBO) افزایش یابد؛ زیرا آن‌ها باعث تنوع درآمد غیرکشاورزی می‌شوند، در نتیجه سرمایه‌گذاری در فناوری‌های افزایش بهره‌وری (Zai) و رفاه خانوارها افزایش می‌یابد. نگوین[4] (۲۰۱۷)، در پژوهشی با عنوان «تجزیه و تحلیل اقتصاد متنوع‌سازی محصولات در روستاهای ویتنام» با استفاده از یک تابع فاصلهٔ ورودی، به این نتیجه رسید که بازده کمی افزایش یافته در مقیاس در تولید محصولات متعدد ویتنام مشهود است. علاوه بر این، افزایش تولید برنج باعث کاهش استفادهٔ کم از نهاده‌ها برای تولید سایر محصولات می‌شود. مکمل خروجی قابل توجهی بین

1. Piras, Botnarenco, Masotti, Vittuari
2. Memon, Ali, Khalil
3. Abbeam, Dagunga, Ehiakpor
4. Negvin

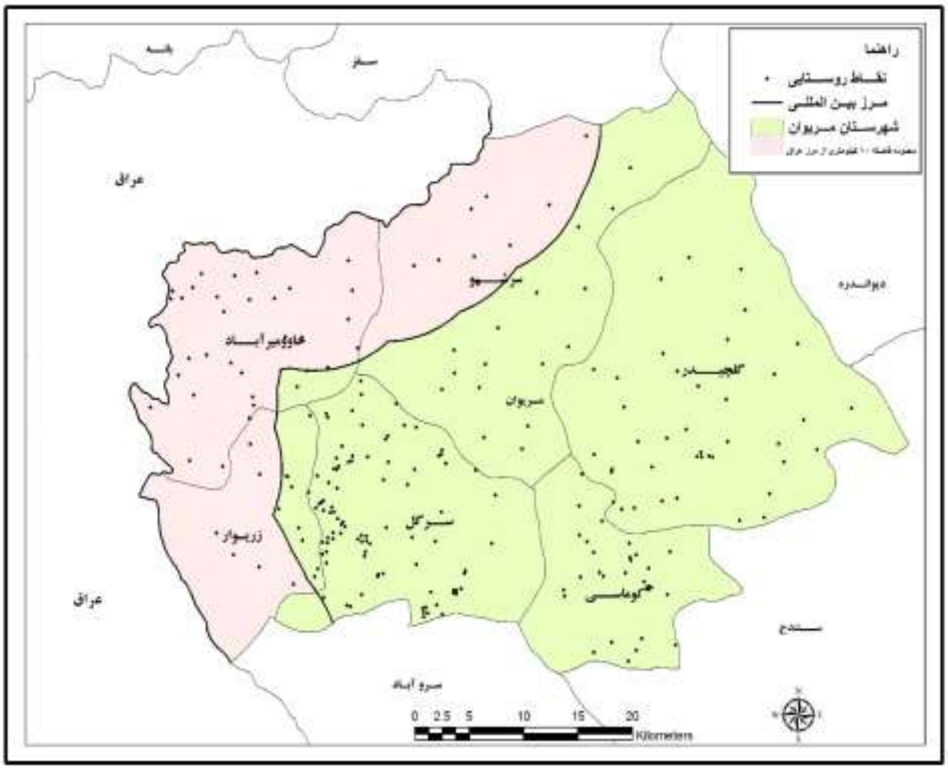
تولید برنج و سایر محصولات یافت می‌شود (تأثیر تنوع در کشت). دمورگر، فـونییر و یانـگ[1] (۲۰۱۰)، در تحقیقی با عنوان «تصمیمات خانوارهای روستایی در راسـتای تنـوع‌بخشـی درآمـدی: شـواهدی از یک شهرستان در شمال چـین»، دسترسـی بـه زمـین، سـرمایه، جنسـیت و سـن را از عوامـل اصـلی تصمیم‌گیری ساکنان روستایی برای متنوع‌سازی درآمدهایشان در این منطقه می‌دانند.

۳. روش‌شناسی تحقیق

۳. ۱. روش تحقیق

این تحقیق براساس هدف، از نوع تحقیقات کاربردی و روش انجام آن توصـیفی- تحلیلـی است. هدف از این تحقیق، شناسایی و تحلیل مهم‌تـرین عوامـل مـؤثر در تنـوع فعالیـت‌هـای اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان است. جامعهٔ آمـاری ایـن تحقیـق، روسـتاهای شهرستان مریوان می‌باشد که با توجه به بررسی‌های میدانی در منطقهٔ مـورد مطالعـه و مراجعـه به مرزهای کشور عراق و نیز مطالعات قبلی نگارنده مبنی بـر میـزان تـأثیرات مـرز و تـأثیرات قاچاق بر روستاهای شهرستان مریوان و همچنین با توجـه بـه یکدسـت نبـودن دهسـتان‌هـای شهرستان مریوان از نظر رابطه با مرز و یکسان نبودن تأثیرپذیری آن‌ها از مرز، مشخص شد که میزان این تأثیرات در روستاهای قرار گرفته در فاصلهٔ ۱۰ کیلومتری مرز عراق، چشمگیر بـوده و به نوعی از این فاصله به بعد با توجه به افزایش فاصله و کاهش دسترسی روستاییان به مرز، تأثیرات مرز بسیار کم می شود؛ لذا از میـان روسـتاهای شهرسـتان، روسـتاهای واقـع‌شـده در فاصلهٔ ۱۰ کیلومتری از مرز بین‌المللی عراق، به‌عنوان نمونه در نظر گرفتـه شـد. ایـن محـدوده دارای ۷۰ روستای مسکونی و جمعیت آن نیز ۵۶۳۹ خانوار و ۲۶۵۵۱ نفـر اسـت (مرکـز آمـار ایران، ۱۳۸۵). شکل شمارهٔ ۱، نمایانگر موقعیت روستاهای قرارگرفته در فاصلهٔ ۱۰ کیلـومتری از مرز می‌باشد.

1. Demurger, Fournier and Yang

شکل ۱- نقشهٔ موقعیت روستاهای قرارگرفته در فاصلهٔ ۱۰ کیلومتری از مرز عراق در شهرستان مریوان

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۹

تعداد روستاهای قرارگرفته در فاصلهٔ ۱۰ کیلـومتری از مـرز بـین‌المللـی عـراق، شـامل ٤٦ روستای مسکونی است. جمعیت کل این روستاها، ۳٥٤٥ خانوار و ١٦٧٢١ نفر می‌باشـد. پـس از مشخص کردن روستاهای قرار گرفته در فاصلهٔ ۱۰ کیلومتری از مـرز (٤٦ روسـتا)، نمونـه‌گیری از میان این روستاها شروع می‌شود. با توجه به محاسبات در فرمول $n\circ$، و بـا ضـریب دقت ۰/۱۸ از بین ٤٦ روستا، ۱۸ روستا به‌عنوان نمونه انتخاب شدند.

$$n = \frac{n\circ}{1 + \frac{n\circ}{N}} \qquad (1)$$

با مشخص شدن حجم نمونه، ۱۸ روستای نمونه از جامعهٔ کل (٤٦ آبـادی) انتخـاب شـد. پس از تعیین حجم نمونه، آبادی‌های نمونه به طور تصـادفی و بـا روش قرعـه‌کشـی انتخـاب شدند. جهت روایی پرسش‌نامه‌ها از نظرات کارشناسان مرتبط استفاده شد و با توجه به نظرات آن‌ها، اصلاحات لازم در پرسش‌نامه‌ها صورت گرفت. همچنین، جهت پایایی پرسش‌نامه، ابتـدا ۳۵ پرسش‌نامه به صورت پیش‌آزمون میان نمونه‌ها در روستاهای مورد مطالعه توزیع و تکمیـل شد. در نهایت پس از انجام اصلاحات لازم، عدد ۰,۷٦ برای آزمون آلفای کرونباخ بدست آمـد. براساس فرمول کوکران تعداد نمونه‌ها، ۳۱۲ بدست آمد. بر این اساس، ابتدا تعداد خانوارهـای هر روستا مشخص شد و سپس تعداد نمونه‌ها بین هر یک از روسـتاهای نمونـه بـا توجـه بـه تعداد خانوار آن‌ها توزیع شد. البته در روستاهایی که تعداد نمونه‌ها بسـیار کمتـر بـود، جهـت افزایش میزان اطمینان و دقت تحقیق، تعداد نمونه‌ها به ۳۳٤ خانوار افزایش داده شد. در نهایت برای تمام روستاهای نمونه، تعداد نمونه‌ها محاسبه و در جدول ۱ ارائه شد. به منظـور بررسـی و تجزیه و تحلیل اطلاعات، از آزمون هاتی استیودنت، فریدمن و از نرم‌افـزار SPSSو Excel، در راستای پاسخ‌گویی به سؤال تحقیق استفاده شده است.

جدول ۱- روستاهای نمونه، تعداد نمونه‌ها از هر روستا و نمونهٔ کل

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹٦

ردیف	روستا	تعداد خانوار و درصد	تعداد نمونه	نمونهٔ اصلاح شده
۱	قامیشله	٤۳ (۲,۷ درصد)	۸	۱۰
۲	محمده	٤۲ (۲,٦ درصد)	۸	۱۰
۳	بناوچله	٤۳ (۲,۷ درصد)	۸	۱۰
٤	میرآباد	٦۰ (۳,۷ درصد)	۱۱	۱۱
٥	کانی سفید	٥۳ (۳,٤ درصد)	۱۱	۱۱
٦	گویله	٤۱ (۲,٥ درصد)	۸	۱۰
۷	هانه شیخان	۲۲ (۱,٤ درصد)	۷	۱۰
۸	خاو	۸۲ (٥,۱ درصد)	۱٦	۱٦
۹	خانم کن	٤۲ (۲,٦ درصد)	۸	۱۰
۱۰	بایوه	۳۷ (۲,٤ درصد)	۸	۱۰
۱۱	دره وران	۷۰ (٤,۳ درصد)	۱۳	۱۳
۱۲	برده رشه	۱۹۸ (۱۲,٤ درصد)	۳۸	۳۸
۱۳	بیلو	۱۲۰ (۷,٥ درصد)	۲۳	۲۳
۱٤	احمدآباد	۸ (۰,٥ درصد)	۱,٥	٥
۱٥	خانم شیخان	۷ (۰,٥ درصد)	۱,٥	٥

ردیف	روستا	تعداد خانوار و درصد	تعداد نمونه	نمونهٔ اصلاح شده
۱٦	سیاناو	۱٦۱ (۱۰ درصد)	۳۱	۳۱
۱۷	ساوجی	۲۷۳ (۱۷ درصد)	۵۳	۵۳
۱۸	سردوش	۳۰۰ (۱۸,۷ درصد)	۵۸	۵۸
جمع	۱۸ روستا	۱٦۰۲	۳۱۲	۳۳٤

٤. مبانی نظری تحقیق

رویکرد متنوع‌سازی یکی از رویکردهای توسعهٔ پایدار روستایی است که یکی از مهم‌ترین استراتژی‌های ارائه‌شده در جهت کاهش اثرات منفی ناشی از ناپایداری در ابعاد مختلف محیطی، اقتصادی و اجتماعی بر فضاهای روستایی و در چارچوب الگوی توسعهٔ پایدار است. در این نظریه برای پایدارسازی اقتصاد روستایی و توسعهٔ پایدار، وجود تنوع، یکی از ضروریات جوامع مختلف قلمداد شده و رعایت این اصل، ثبات و پایداری ساختارهای اقتصادی را تسهیل خواهد نمود (عنابستانی، طیب‌نیا، شایان و رضوانی، ۱۳۹۳، ص. ۹۳).

تأثیرات متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصاد روستایی در دستیابی به توسعهٔ پایدار در سه بعد زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی است. در بعد زیست‌محیطی معمولاً گفته می شود که افراد فقیر، مهم‌ترین علت تخریب زیست‌محیطی هستند؛ زیرا این افراد در موقعیت استفاده از منابع طبیعی به شکل پایدار نیستند؛ زیرا عوامل اجتماعی، اقتصادی و دموگرافی در این نواحی، فقرا را به سمت منابع محیط زیستی سوق می‌دهد که موجب تخریب بیشتر می شود (مادولو[1]، ۲۰۰۳، ص. ۱۱۲). عقیده بر این است که فقر روستایی موجب تخریب محیط زیست از سوی فقرا می‌شود و تخریب محیط نیز مجدداً منجر به آسیب‌پذیری بیشتر فقرای روستایی و فقیرترشدن آنان خواهد شد؛ زیرا اکوسیستم‌های تخریب‌شده و کیفیت‌های ضعیف منابع طبیعی، مانع اجرای استراتژی‌های معیشتی ارزشمند می‌شوند (هنجسدیجک، ۲۰۰۷، ص. ۱۱۵). لذا تخریب محیط زیست ممکن است منجر به تشدید فقر شود که دور باطل فقر با فرایند تلهٔ فقر را تکمیل می‌کند و فقرا به‌عنوان افرادی که دارای افق‌های زمانی کوتاهی هستند، منافع آتی ناشی از حفاظت را فدای ضرورت معیشت و اجتناب خود از گرسنگی در زمان حال خواهند نمود (فروزانی و کشاورز، ۱۳۸۸، ص. ۵). برایت، داویس، جانوسکی، لاو و

1. Madulu

پیرس سوابق این استراتژی را برای کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه بررسی نموده و با اشاره به اینکه خانوارهای روستایی در کشورهای توسعه‌یافته، ۳۵–۳۰ درصد کل درآمد خود را از منابع خارج از مزرعه تأمین می کنند، رابطهٔ مثبتی میان تنوع فعالیت‌ها با سطوح بالاتر درآمد خانوارهای روستایی، بهره‌وری بالاتر در فعالیت‌های کشاورزی، درآمد، سطح آموزش، کیفیت دسترسی به زیرساخت‌ها و خدمات، خدمات سازمانی، فرصت‌های ایجادشده توسط سیاست‌های محلی، منطقه‌ای و ملی و دسترسی به اعتبارات و خدمات مالی یافته‌اند (برایت، داویس، جانوسکی، لاو و پیرس[1]، ۲۰۰۰، ص. ۲۳).

فعالیت‌های متنوع می‌توانند پایداری فرایند توسعه در مناطق روستایی را از طرق مختلفی تحت تأثیر قرار دهند. اول آنکه این فعالیت‌ها، تقاضا برای زمین کشاورزی و فشار بر روی زمین را در مناطق فقیر کاهش می‌دهند. در نتیجه چنین فعالیت‌هایی می‌توانند در گسستن چرخهٔ معیوب فقر، بهره‌برداری بیش از حد از زمین و تخریب اکولوژیکی نقش مؤثری داشته باشند. دوم آنکه درآمدهای حاصل از این بخش‌ها می‌توانند به طور چشمگیری درآمد کل خانوار روستایی را افزایش دهند و به تبع آن ظرفیت سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های کشاورزی را بالا ببرند. همچنین، اینگونه درآمدها موجب تعدیل بی ثباتی درآمدی روستاییان می‌شود و به آن‌ها توانایی اقتباس برخی تکنولوژی‌های کشاورزی مفید، توأم با ریسک را می‌دهد. سوم آنکه اینگونه درآمدها اغلب یک منبع برای پس‌انداز است که نقش مهمی را در امنیت غذایی ایفا می‌کند. خانوارهای روستایی که به درآمدشان از طریق شرکت در فعالیت‌های غیر کشاورزی تنوع می‌بخشند، معمولاً توانایی بیشتری برای غلبه بر شوک‌های منفی پیدا می‌کنند (ازکیاوایمانی، ۱۳۸۷، ص. ۳٦۷ نقل از یاسوری و جوان، ۱۳۹٤، صص. ۲۳و۲٤). با این توضیحات می‌توان گفت که رویکرد متنوع‌سازی با تنوع‌بخشی به اقتصاد روستایی در نواحی مرزی، ضمن به بالفعل رساندن قابلیت‌ها و توان‌های این مناطق، موجب افزایش درآمد، اشتغال، حفظ محیط زیست، تقویت تاب‌آوری اجتماعی و در نهایت توسعهٔ پایدار روستایی در نواحی روستایی مرزی خواهد شد؛ لذا در این تحقیق، رویکرد متنوع‌سازی به‌عنوان رویکرد پیشنهادی برای نواحی روستایی مرزی مطرح شده است.

---

1. Bright, Davis, Janowski, Low & Pearce

۵. یافته‌های تحقیق

۵. ۱. ویژگی‌های پاسخ‌گویان

از میان ۳۳٤ پاسخ‌گو، ۳۱۷ نفر مرد و ۱۷ نفر نیز زن هستند؛ لذا بیشتر پاسخ‌دهندگان، (۹٤/۹ درصد) مرد هستند. همچنین کمترین سن پاسخ‌دهندگان برابر با ۱۹ سال و بیشترین آن برابر با ۸۳ سال و متوسط سن پاسخ‌دهندگان برابر با ٤۱/۱۱ سال می‌باشد. سطح سواد بیشتر پاسخ‌دهندگان (۳٦/۸ درصد) مقطع راهنمایی می‌باشد و کمترین میزان را تحصیلات دانشگاهی با ۰,۳ درصد تشکیل می‌دهد. همچنین، عدم تنوع در اشتغال و اقتصاد ساکنان این منطقه با توجه به جدول شمارهٔ ۲، کاملا مشهود است.

جدول ۲- تعداد و درصد پاسخ‌دهندگان به تفکیک شغل

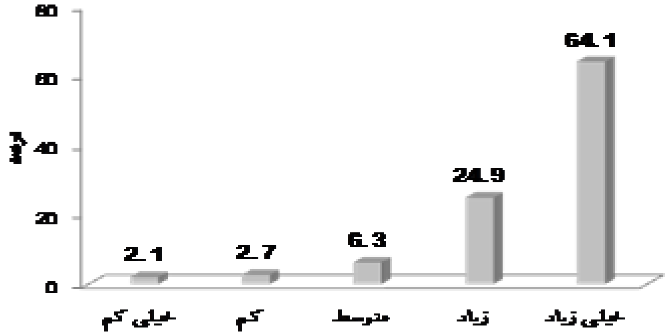
مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

شغل	فراوانی	درصد فراوانی
کشاورزی	۲۷٤	۰/۸۲
خدماتی	٤٤	۱۳/۲
قاچاق	۱۵	٤/۵
بیکار	۱	۰/۳
مجموع	۳۳٤	۰/۱۰۰

۵. ۲. میزان وابستگی به فعالیت‌های تجاری غیررسمی(قاچاق)

با توجه به فاصلهٔ نزدیک روستاهای نمونه از مرز بین‌المللی و کردستان عراق، قاچاق کالا از زمان‌های گذشته تاکنون به اشکال و روش‌های مختلف، در این منطقه رواج داشته است و موجب بروز تأثیرات مختلفی بر زندگی و معیشت ساکنان آن شده است. یکی از مهم‌ترین تأثیرات قاچاق بر زندگی این مردم، افزایش درآمد، ایجاد اشتغال و کاهش بیکاری و نیز وابستگی آنان به این فعالیت بوده است. هم‌اکنون که مرز بسته شده است، موجب کاهش شدید قاچاق کالا و به تبع آن، ایجاد تأثیرات مختلفی بر زندگی آن‌ها شده است. پاسخ‌گویان در مورد میزان وابستگی به قاچاق در زمانی که مرز بسته نشده بود و این فعالیت رواج داشت، نظرات مختلفی را ابراز نموده‌اند که در شکل شمارهٔ ۳ آمده است. بیشتر پاسخ‌گویان (٦٤/۱

درصد) در گذشته، زمانی که مرز بسته نبود، میزان بسیار زیادی از درآمدشان وابسته به فعالیت قاچاق کالا بوده است و این نشان‌دهندهٔ تأثیرات مهم این فعالیت بر زندگی و معیشت آنـان در گذشته بوده که امروز به علت انسداد مرز و بدون ارائهٔ جایگزین، به شدت مورد تهدیـد قـرار گرفته است؛ لذا لزوم متنوع‌سازی فعالیت‌های آنان جهت جایگزینی با ایـن فعالیـت و افـزایش اشتغال و درآمد آنان به شدت ضرورت دارد.

شکل ۲- میزان وابستگی به فعالیت‌های تجاری غیررسمی(قاچاق) در زمانی که مرز بسته نبود

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

۵. ۳. عوامل مؤثر در متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در روستاها

عوامل مؤثر در متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی منطقه با توجه بـه مطالعـات اکتشـافی در منطقه، نظر کارشناسان و مردم محلی و شاخص‌های تحقیق در چهار دستهٔ اقتصادی، اجتماعی، طبیعی و موقعیت مرزی طبقه‌بندی شد که در نهایت برای روسـتاها، یـک طبقـه‌بنـدی از نظـر میزان توان‌های تنوع‌بخشی در روستاهای نمونه براساس نظرات پاسخ‌گویان ارائه شد. میـانگین هر یک از عوامل فوق به تفکیک روستا و نیز به طور کل آمده است کـه در جـدول شـمارهٔ ۳ آمده است.

جدول ۳- میانگین عوامل مؤثر در متنوع‌سازی به تفکیک هریک از عوامل در روستاها و در کل

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

روستاها	عوامل			
	طبیعی	موقعیت مرزی	اقتصادی	اجتماعی
برده رشه	۳,۹٤	٤,۳۹	۳,۸۱	۳,۲٦
محمده	۳,۲٥	٤	۳,٦	۲,۹۳
خاو	۳,٦	٤,۰٦	۳,۳۱	۳,۳۱
هانه شیخان	۳,۲۲	۳,۸	۳,٦	۳,۳۸
میرآباد	۳,٤۳	٤,۱۸	۳,۱۲	۳,۲
بناوچله	۳,۹٥	۳,٦	۳,٦۳	۳,٦۸
خانم کن	۳,٥	۳,۸	۳,٦۷	۳,٥۳
دره وران	۳,۷۱	۳,٥٤	۳,٦۹	۳,٤٦
بیلو	۳,٦٤	۳,۹٦	۳,۷	۳,۳۳
ساوجی	۳,۸٤	۳,۸۷	۳,٦۲	۳,٦۸
کانی سفید	۳,۹۲	۳,۹۱	۳,٥٥	۳,۸
سردوش	۳,۸۸	۳,۹٥	۳,٦٦	۳,۷٥
بایوه	٤,۲۱	٥	۳	۳,۸۸
خانم شیخان	٤,۳٤	٤,۸	۳,٤	۳,٥٥
سیاناو	۳,۸۸	٤,۸۱	۳,۲۷	۳,۸٤
احمدآباد	٤,۳۲	٤,۸	۳,٤	۳,٥٥
گویله	۳,۹	۳,٦	۳,٥۳	۳,٦٥
قامیشله	۳,٦۷	۳,٦	۳,٦	۳,٥۳
میانگین مجموع	۳,۷۹	٤,۰۹	۳,٥۱	۳,٥۲

براساس جدول ۳، روستاها با توجه به توان‌هایشان در زمینه‌های مختلف، میانگین‌های مختلفی را در عوامل مؤثر در متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی کسب کرده‌اند. مثلاً در عامل موقعیت مرزی، روستاهایی میانگین‌های بالاتر را به خود اختصاص داده‌اند (مانند روستای بایوه، خانم شیخان و سیاناو) که در فاصلهٔ نزدیکتری از مرز قرار دارند و عکس این موضوع در روستاهای با فاصلهٔ بیشتر از مرز، صادق است. همچنین، با توجه به مرزی بودن کلیهٔ روستاهای مورد نظر، مشاهده می‌شود که میانگین هیچکدام از ۳,٥ پایین‌تر نیست که این

موضوع، درجهٔ اهمیت این عامل را نشان می‌دهد. همچنین، با توجه به یکدست بودن روستاها از نظر طبیعی، مشاهده می‌شود میانگین هیچکدام از روستاها (به جز یک روستا)، در عوامل طبیعی کمتر از ۳٫۵ نبوده و مشابه هم می‌باشند که این نیز تأیید اهمیت بالای این عوامل در متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در روستاهای مورد مطالعه است. عوامل اجتماعی و اقتصادی در رتبه‌های بعدی میزان تأثیر در متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی این روستاها، قرار می گیرند. به علاوه، میانگین کلی در عوامل طبیعی ۳٫۷۹، در موقعیت مرزی ٤٫۰۹، در عوامل اقتصادی ۳٫۵۱ و عوامل اجتماعی ۳٫۵۲ است. بر این اساس، به ترتیب عامل موقعیت مرزی و عوامل طبیعی بیشترین میانگین را دارد که نشان‌دهندهٔ بالا بودن توان‌های منطقه به‌ویژه در دو عامل ذکرشده نسبت به دیگر عوامل است.

در ادامه به بررسی این موضوع پرداخته می‌شود که عوامل موجود (توان‌های محیطی، موقعیت مرزی، عوامل اقتصادی و اجتماعی)، در جهت متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی به چه میزان مؤثرند. برای این کار شاخص میانگین برای عوامل بیان‌شده محاسبه می‌گردد و در مرحلهٔ اول با میانهٔ نظری ۳ مقایسه می‌شود و هدف از انجام این کار این است که مشخص شود نمرهٔ کدام امکانات از متوسط بیشتر است و در مرحلهٔ دوم شاخص میانگین محاسبه‌شده با میانهٔ نظری ٤ مقایسه می‌گردد تا مشخص شود نمرهٔ کدام عوامل بیشتر است. با انجام این روند شاخص‌های برتر شناسایی می‌شوند که در هر یک از گروه‌های مربوط به خود شامل توان‌های محیطی، موقعیت مرزی، عوامل اقتصادی و اجتماعی، قرار می‌گیرند. برای این منظور از آزمون تی استیودنت استفاده می‌شود که در آن به مقایسهٔ میانگین با عدد ثابت پرداخته می شود. فرضیهٔ آزمون به صورت زیر می‌باشد.

$$H_0: \mu = 3 \qquad H_1: \mu > 3$$

که در آن، میانگین امکانات موجود در روستا می‌باشد.

بنابراین در صورتی که فرضیهٔ صفر (H_0) رد شود، به این مفهوم است که توان‌های مطرح شده در روستا جهت متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی تأثیری متوسط به بالا دارد. لازم به ذکر است در صورتی فرضیهٔ صفر رد می‌شود که هم‌زمان دو شرط زیر برقرار باشد:

$$\frac{sig}{2} < 0.05 \qquad \& \qquad t > 0$$ (۳)

نتایج آزمون تی‌استویدنت برای امکانات متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در جدول شمارهٔ ٤، نشان داده شده است.

جدول ٤- نتایج آزمون تی استیودنت برای توان‌های(قابلیت‌ها) تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی

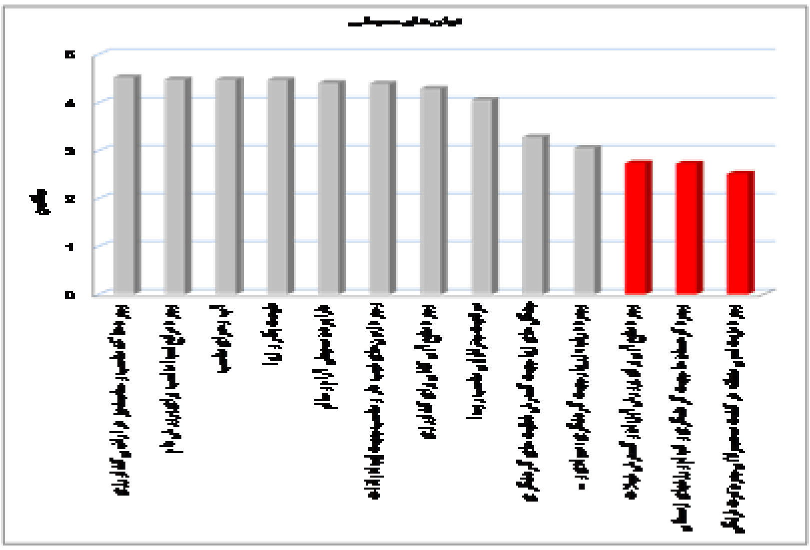
مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

عوامل	توان(قابلیت)	میانگین	انحراف استاندارد	سطح معنی داری (Sig)	آماره t
طبیعی	طبیعت بکر و زیبا	٤/٤٦	۰/٦٦	۰/۰۰۰	٤۰/٥
	آب و هوای مناسب	٤/٤٧	۰/٦٣	۰/۰۰۰	٤٢/٨
	دارا بودن محیطی آرام و سالم	٤/٤۰	۰/٧٢	۰/۰۰۰	٣٥/٤
	جنگل‌های زیبا جهت گسترش فعالیت‌های گردشگری	٣/٢٨	١/١٤	۰/۰۰۰	٤/٥
	وجود منابع آبی کافی برای کشاورزی	٤/٢٨	۰/٧۰	۰/۰۰۰	٣٣/٦
	وجود منابع آبی برای پرورش آبزیان و گسترش شیلات	٢/٧٤	١/٢١	۰/۰۰۰	-٣/٩
	وجود کوهستان‌ها جهت گردشگری و انجام ورزش‌های زمستانی	٢/٧٣	۰/٩٩	۰/۰۰۰	-٥/۰
	وجود دریاچهٔ زریبار جهت گردشگری، صیادی و ...	٣/۰٦	١/٥٧	۰/٥۰٩	۰/٧
	وجود مراتع نسبتا مناسب برای پرورش دام	٤/٤٧	۰/٦٨	۰/۰۰۰	٣٩/٤
	وجود خاک مناسب و حاصلحیز در اراضی کشاورزی	٤/٥٢	۰/٧۰	۰/۰۰۰	٣٩/٨
	وجود زمین‌های شیب‌دار و مناسب جهت ایجاد و گسترش باغات	٤/٣٨	۰/٧٣	۰/۰۰۰	٣٤/٧
	وجود مزیت نسبی منطقه در کشت محصولاتی چون توت‌فرنگی	٢/٥٢	١/١٦	۰/۰۰۰	-٧/٥
	موقعیت جغرافیایی مناسب روستا	٤/۰٦	۰/٧٤	۰/۰۰۰	٢٦/٣
اجتماعی	وجود نیروی کار جوان و فعال	٣/٦٦	۰/٧٩	۰/۰۰۰	١٥/٣
	دسترسی به نیروهای متخصص و با تجربه در مریوان	٢/٩٣	۰/٨٩	۰/١٢٣	-١/٥

عوامل	توان(قابلیت)	میانگین	انحراف استاندارد	سطح معنی داری (Sig)	آماره t
	مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی روستا(دامداری و ...	٤/٥٣	٠/٨٤	٠/٠٠٠	٣٣/٢
	وجود آداب و رسوم و فرهنگ محلی در منطقه جهت گردشگری	٣/١١	١/٠٦	٠/٠٥	١/٩
اقتصادی	وجود زیرساخت‌های مناسب در روستا جهت فعالیت‌های اقتصادی	٣/٦٩	٠/٥٠	٠/٠٠٠	٢٥/٣
	دسترسی آسان به شهر مریوان و بازارهای آن	٣/٥٦	٠/٥٩	٠/٠٠٠	١٧/٥
	وجود حجم مناسب محصولات باغی و دارای قابلیت تبدیل	٣/٤٣	٠/٥٥	٠/٠٠٠	١٤/٤
موقعیت مرزی	نزدیکی به بازارهای مناسب (عراق)جهت عرضهٔ محصولات کشاورزی	٤/٠٨	٠/٧٠	٠/٠٠٠	٢٨/١
	دسترسی به مرز و بازارچهٔ مرزی جهت صادارت محصولات تولیدی	٣/٤٤	١/١٠	٠/٠٠٠	٧/٣

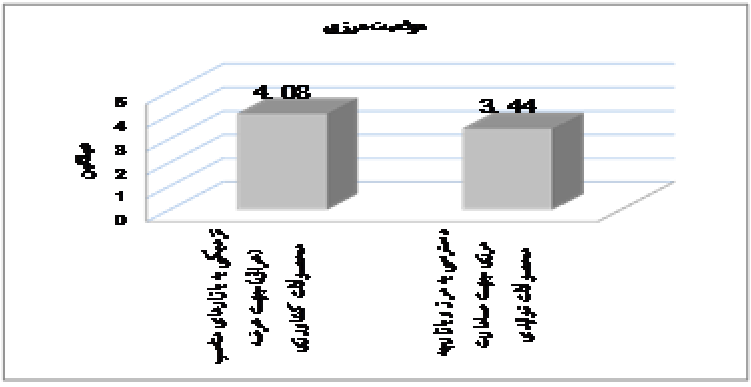
با توجه به جدول ٤، نمرهٔ اکثر امکانات موجود به جز "وجود منابع آبی برای پرورش آبزیان و گسترش شیلات" ، "وجود کوهستان‌ها جهت گردشگری و انجام ورزش‌های زمستانی" ، "وجود مزیت نسبی منطقه در کشت محصولاتی چون توت فرنگی" و "دسترسی به نیروهای متخصص و با تجربه در مریوان"، از متوسط بیشتر است و در همهٔ آن‌ها میانگین محاسبه‌شده از میانهٔ نظری ٣ بیشتر بوده و همچنین سطح معنی‌داری آزمون (sig)، از ٠/٠٥ کمتر و مقدار آمارهٔ t عددی بزرگتر از صفر می‌باشد. بنابراین، با اطمینان ٩٥ درصد فرضیهٔ صفر رد می‌شود و از نظر آماری می‌توان گفت که میانگین اکثر امکانات موجود (به جز " وجود منابع آبی برای پرورش آبزیان و گسترش شیلات" ، "وجود کوهستان‌ها جهت گردشگری و انجام ورزش‌های زمستانی" ، "وجود مزیت نسبی منطقه در کشت محصولاتی چون توت فرنگی" و "دسترسی به نیروهای متخصص و با تجربه در مریوان (با سطح معناداری بالای ٠،٠٥)") در روستا جهت متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی، تأثیری متوسط به بالا دارد. همچنین، سطح معنی‌داری آزمون (sig) در گویه‌های"وجود دریاچهٔ زریبار جهت

گردشگری، صیادی" و " دسترسی به نیروهای متخصص و باتجربه در مریـوان از ۰/۰۵ بیشـتر شده است و به عبارت دیگر معنادار نیستند. نمودار مربوط به میانگین بدست آمـده بـرای هـر یک از عوامل مربوط به آنها در شکل‌های۳، ٤، ٥ و ٦ مشاهده می‌شود. مواردی کـه بـا رنـگ قرمز مشخص شده میانگین کمتر از ۳ دارند.

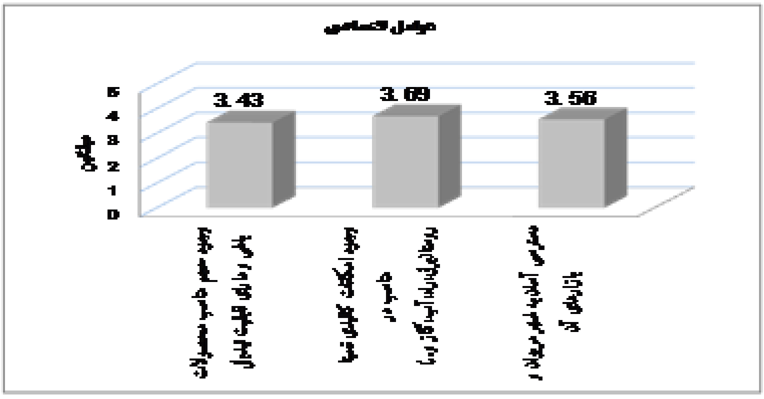
شکل ۳- مقایسهٔ میانگین توان‌های محیطی منطقه

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

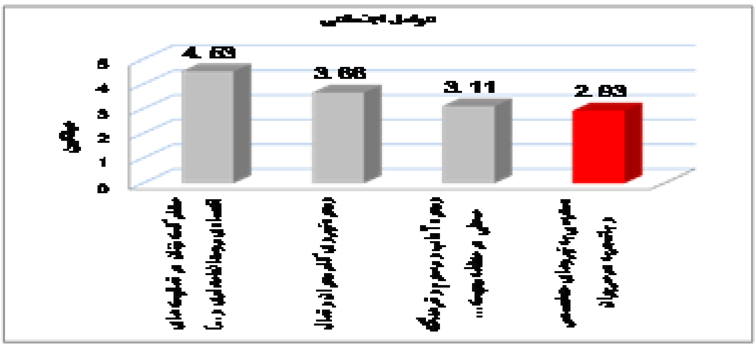
شکل ٤- مقایسهٔ میانگین موقعیت مرزی منطقه

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

شکل ۵- مقایسهٔ میانگین توان‌های اقتصادی منطقه

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

شکل ٦- مقایسهٔ میانگین توان‌های اجتماعی منطقه

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

با انجام مراحل فوق، شاخص‌های برتر و مؤثر در هر یک از عوامل طبیعی (توان‌های محیطی)، موقعیت مرزی، عوامل اقتصادی و اجتماعی در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی مشخص گردید. در ادامه با استفاده از آزمون رتبه‌بندی فریدمن به بررسی رتبهٔ اهمیت در هر یک از عوامل طبیعی، موقعیت مرزی، عوامل اقتصادی و اجتماعی در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی پرداخته می‌شود. فرضیهٔ آزمون رتبه‌بندی فریدمن با توجه به فرضیهٔ مورد آزمون در این پژوهش به صورت زیر می‌باشد.

H0: نمی‌توان بین عوامل مؤثر در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی منطقه اولویت‌بندی انجام داد.

H1: می‌توان بین عوامل مؤثر در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی منطقه اولویت‌بندی انجام داد.

لازم به ذکر است که منظور از عوامل مؤثر، عوامل طبیعی (توان‌های محیطی)، موقعیت مرزی، عوامل اقتصادی و اجتماعی می‌باشد. رد فرضیهٔ صفر (H_0) به این مفهوم است که می‌توان بین عوامل مؤثر در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی منطقه اولویت‌بندی انجام داد. پس از رد فرضیهٔ صفر جهت اولویت‌بندی عوامل مؤثر در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی از مقادیر مربوط به میانگین رتبه‌ها استفاده خواهد شد. نتایج آزمون در جداول شمارهٔ ۵ و ٦ نشان داده شده است.

جدول ۵- نتایج آزمون رتبه‌بندی فریدمن

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

آماره خی دو	سطح معنی داری (sig)
۱۵۰/٤۷	۰/۰۰۰

بر اساس جدول ۵، مقدار آمارهٔ خی دو برابر با ۱۵۰/٤۷ می‌باشد و سطح معنی‌داری آزمون برابر با ۰/۰۰۰ است که از ۰/۰۱ کمتر می‌باشد. بنابراین، با اطمینان ۹۹ درصد فرضیهٔ H_0 رد می‌شود. به عبارت دیگر، می‌توان بین عوامل مؤثر در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی منطقه اولویت‌بندی انجام داد. به منظور اولویت‌بندی عوامل مؤثر در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی از مقادیر مربوط به میانگین رتبه‌ها در جدول شمارهٔ ٦، استفاده می‌شود.

جدول ٦- میانگین رتبهٔ عوامل مؤثر در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

عوامل مؤثر در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی	میانگین رتبه
موقعیت مرزی	۳/۰۳
توان‌های محیطی	۲/۷۹
عوامل اقتصادی	۲/۱۱
عوامل اجتماعی	۲/۰۷

مطابق جدول ٦، میانگین رتبه برای عوامل "موقعیت مـرزی" و "تـوان‌هـای محیطـی" بـه ترتیب برابر با ۳/۰۳ و ۲/۷۹ می‌باشد که از سایر عوامل در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی منطقه، بیشتر است. بنابراین، می‌توان گفت توان‌های محیطی و موقعیت مرزی، بـیش از سـایر عوامـل (عوامل اقتصادی و اجتماعی) در متنوع‌سازی اقتصاد روسـتایی منطقـه نقـش دارنـد و فرضـیۀ تحقیق تأیید می‌شود.

٦. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

اصولاً فعالیت اکثر روستاییان کشور، کشاورزی است. عدم وجود تنوع در فعالیت‌ها، یکی از ویژگی های این ساختار اقتصادی است. عدم وجود تنوع در فعالیت‌های اقتصادی روستاییان را می‌توان یکی از عوامل بسیار مؤثر در وجود بیکاری فزاینده، کمبود درآمد، مهاجرت روستاییان به شهرها، پـایین بـودن میزان تولید، عدم استفادۀ بهینه از منابع و مشکلات دیگـر دانسـت کـه در نهایـت موجبـات ناپایـداری روستاها را فراهم می‌کند. روستاهای مرزی شهرستان مریوان، با توجه به قرارگیری در نزدیکی مرز بین المللی عراق، دارای ویژگی‌های خاصی است که با دیگر نقاط روستایی متفـاوت اسـت. فعالیـت‌هـای اقتصادی این روستاها همچنان سنتی باقیمانده و تنوع چندانی در آنها مشـاهده نمـی‌شـود. از گذشـته تاکنون نیز با توجه به مرزی بودن این منطقه، ساکنان روستایی آن به شکل‌های مختلف به فعالیت قاچاق کالا مشغول بوده و از این طریق به کسب درآمد پرداخته‌اند. طی سال‌های اخیـر، بـا توجـه بـه تشـدید کنترل مرزها در کشور و انسداد فیزیکی مرز این منطقه، میـزان قاچـاق کالـا بـه شـدت پـایین آمـده و پیامدهایی مانند بیکاری و کاهش شدید درآمدهای ساکنان روستایی این منطقه را به دنبال داشته است. با توجه به اینکه جایگزینی برای این فعالیت غیرمجاز تعریف نشده است، باعث ضعیف‌تر شـدن اقتصـاد روستاییان شده است. این ساختار ضعیف اقتصادی موجب شده است کـه روسـتاییان ایـن منطقـه بـا مشکلات عدیده ای مواجه شوند که در نهایت می‌تواند موجب کاهش جمعیت این روسـتاها و تخلیـۀ بسیاری از روستاهای این منطقۀ مرزی شود. به طور معمول، تخلیۀ نواحی مرزی از جمعیت، نـاامنی را به دنبال داشته که اثرات آن حتی در سطح ملی نیز قابل مشاهد خواهد بود؛ لذا با توجـه بـه بـروز ایـن مسائل، راهبرد متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی به‌عنوان راهبردی مناسب که بسیاری از اندیشـمندان و سازمان های بین‌المللی از جمله بانک جهانی بر آن تأکید می‌کنند، جهت تغییر این ساختار اقتصـادی و

حرکت به سمت توسعهٔ پایدار اقتصادی در روستاهای این منطقه پیشنهاد می‌شود. نتایج تحقیق حاکی نشان می‌دهد:

– شغل اکثر پاسخ‌گویان، کشاورزی است که این نشان‌دهندهٔ غلبهٔ بخش کشاورزی در اشتغال و اقتصاد این منطقه و پایین‌آمدن شدید فعالیت قاچاق تحت تاثیر انسداد مرز است.

– مشخص شد که تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی در روستاهای منطقه، موجب افزایش فرصت‌های شغلی شده و در صورت ادامه این روند، موجب بهبود اشتغال روستایی خواهد شد.

– در نهایت، عوامل مؤثر در متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی، در چهار دستهٔ اقتصادی، اجتماعی، طبیعی و موقعیت مرزی طبقه‌بندی شد که در نهایت برای روستاها، یک طبقه‌بندی از نظر عوامل مؤثر در متنوع‌سازی در روستاهای نمونه براساس نظرات پاسخ‌گویان ارائه شد. میانگین رتبه برای عوامل "موقعیت مرزی" و "توان های محیط" به ترتیب برابر با ۳/۰۳ و ۲/۷۹ بدست آمد که از سایر عوامل در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی منطقه، بیشتر است. بنابراین، می‌توان گفت توان‌های محیطی و موقعیت مرزی، بیش از سایر عوامل (عوامل اقتصادی و اجتماعی) در متنوع‌سازی اقتصاد روستایی منطقه نقش دارند؛ لذا لزوم توجه به این عوامل و برنامه‌ریزی برای آن‌ها و نیز توجه بیش از پیش به این منطقه با توجه به اهمیت مناطق مرزی و لزوم حفظ جمعیت این مناطق جهت افزایش امنیت منطقه و کشور، به شدت ضروری به نظر می‌رسد. نتایج تحقیق با تحقیق پیراس، بوتنارنکو، ماسوتی و ویتواری (۲۰۲۱) که اشاره کرده‌اند که کشاورزان تمایل به متنوع‌سازی فعالیت‌هایشان در خارج از مزرعه دارند، هم‌خوانی دارد؛ چرا که در منطقهٔ مورد مطالعه نیز روستاییان با کاهش درآمد کشاورزی، به فعالیت‌های اقتصادی‌شان، تنوع داده‌اند. همچنین، با توجه به اینکه تنوع‌بخشی در فعالیت‌های افتصادی در منطقه باعث افزایش فرصت‌های شغلی شد، با نتایج تحقیق کریم‌زاده، ولایی و منافی آذر (۱۳۹۵) که اشاره کرده‌اند تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی موجب افزایش فرصت‌های شغلی شده است، هم‌خوانی دارد. در ادامه پیشنهادهای لازم ارائه می شود:

۱– بهبود راه‌های ارتباطی منطقه به‌ویژه راه مرز بین‌المللی باشماق جهت صادرات محصولات.

۲– ارائهٔ آموزش‌های فنی و حرفه‌ای، ترویجی، غیرزراعی و ... به روستاییان برای ایجاد تنوع در فعالیت‌های اقتصادی و بهره‌گیری از روش‌های نوین.

۳. گسترش فعالیت‌های گردشگری و ایجاد زیرساخت‌های مناسب برای آن به‌ویژه در زمینهٔ طبیعت گردی و گردشگری فرهنگی.

٤- توجه بیشتر دولت در برنامه‌های پنج‌سالهٔ توسعه و اختصاص بودجهٔ جداگانه به مناطق مرزی.

٥- ارائهٔ تسهیلات و وام‌های مختلف به روستاییان این منطقه جهت تنوع‌بخشی به فعالیت‌هایشان.

٦- ایجاد و تقویت تشکل‌های تعاونی در این روستاها با توجه به عدم حضور این تشکل‌ها در آن‌ها.

٧- توجه به گسترش فعالیت‌های صنایع دستی (مانند گیوه بافی) در روستاهای منطقه.

کتاب‌نامه

۱. امینی، ع.، دهانی، م.، و فیضی، ش. (۱٤۰۰). ارزیابی تأثیر موقعیت مرزی بر پایداری توسعه در نواحی روستایی (مورد مطالعه: مناطق روستایی بخش مرزی بَم پشت از توابع شهرستان سراوان). *جغرافیا و* توسعه، ٦۲، ۲۹٤-۲۷۱.

۲. بانک جهانی. (۱۳۸٤). *راهبرد توسعهٔ روستایی، رویکرد نوین بانک جهانی*. تهران: مؤسسهٔ پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.

۳. بهار، آ.، یوسفی، ع. ا.، و حمزه‌زاده، ن. (۱۳۹۸). نقش متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در توسعهٔ پایدار روستایی، نمونهٔ موردی: روستای خانقاه مهاباد. *ششمین کنفرانس بین‌المللی مهندسی عمران، معماری و محیط زیست*، ۲۹ خرداد ۱۳۹۸. استکهلم، سوئد.

٤. تقدیسی، ا.، کرمشاهی، س.، و شایان، م. (۱۳۹۷). رویکرد متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در دستیابی به توسعهٔ پایدار روستایی، مطالعهٔ موردی بخش مرکزی شهرستان دره‌شهر. *جغرافیا و روابط انسانی*، *۱*(۲)، ٦۲۲-٦۰۸.

٥. توکلی، م.، احمدی، ش.، و فاضل‌نیا، غ. (۱۳۹٥). تحلیل عوامل مؤثر بر معیشت روستایی (بررسی موردی: روستاهای شهرستان سردشت). *جغرافیا و* برنامه‌ریزی، ۲۰(٥۸)، ۸۱-٦۳.

٦. جوان، ج.، شایان، ح.، نوغانی، م.، و قاسمی، م. (۱۳۹۰). پایدارسازی جمعیتی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان مشهد- باتأکید بر رویکرد متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی. *مجلهٔ جغرافیا و توسعهٔ* ناحیه‌ای، *۹*(۱)، ۱٤٤-۱۲٦.

۷. سجاسی قیداری، ح.ا.، صادقلو، ط.، و شکوری فرد، ا. (۱۳۹۵). سنجش سطح دارایی‌های معیشتی در مناطق روستایی با رویکرد معیشت پایدار (مطالعهٔ موردی: روستاهای شهرستان تایباد). *پژوهش و برنامه‌ریزی* روستایی، *۵*(۱)، ۲۱۶–۱۹۷.

۸. شهرکی، م.، و شریف‌زاده، م. (۱۳۹۳). *ارزیابی جایگاه آبزی‌پروری در معیشت پایدار کشاورزان شهرستان زاهدان. پژوهش‌های روستایی*، ٦ (١)، ١١٦–٩٧.

۹. عنابستانی، ع.ا.، طیب‌نیا، س.ه.، شایان، ح.، و رضوانی، م. ر. (۱۳۹۳). *فصل‌نامهٔ اقتصاد فضا و توسعهٔ روستایی*، ۳(٤)، ١١١–٨٧.

۱۰. کریم‌زاده، ح.، ولایی، م.، و منافی آذر، ر. (۱۳۹۵). نقش تنوع‌بخشی به فعالیت‌ها در پایداری اقتصاد روستایی (مطالعهٔ موردی: دهستان مرحمت‌آباد میانی، شهرستان میاندوآب). *مجلهٔ آمایش جغرافیایی فضا*، ٦، ١٤١–١٢٩.

۱۱. کریمی، ک.، و دهکردی، ا. (۱۳۹٤). بهره‌برداری از مراتع و لزوم متنوع‌سازی معیشت خانوارهای روستایی (مطالعهٔ موردی: شهرستان ماهنشان). *پژوهش‌های روستایی*، ٦ (٢)، ٣٤٣–٣٦٨.

۱۲. محمدی، س.، و شهبازی، س. (۱۳۹۹). نقش تنوع فعالیت‌های اقتصادی در کیفیت زندگی مهاجران بازگشته به روستاها، مورد: روستاهای غرب شهرستان مریوان. *فصل‌نامهٔ اقتصاد فضا و توسعهٔ روستایی*، *۹*(۳)، ١٦٤–١٤١.

۱۳. مرکز آمار ایران. (۱۳۸۵). سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵. بازیابی از www.amar.org.ir

۱٤. نجفی کانی، ع. ا. (۱۳۹۸). چالش‌ها و تنگناهای توسعهٔ اقتصادی در نواحی روستایی (مورد: روستاهای بخش داشلی برون شهرستان گنبدکاووس). *اقتصاد فضا و توسعهٔ روستایی*، *۸*(۳)، ۱۵۱–١٦٨.

۱۵. یاسوری، م.، و جوان، ف. (۱۳۹٤). تحلیل محدودیت‌های تنوع‌بخشی اقتصاد روستایی (مورد: دهستان اشکور علیا). *فصل‌نامهٔ اقتصاد فضا و توسعهٔ روستایی*، *٤*(۳)، ۳۷–۱۹.

16. Abbeam, G., Dagunga, G., & Ehiakpor, D. S. (2020). Rural non-farm income diversification: implications on smallholder farmers' welfare and agricultural technology adoption in Ghana. *Journal of Heliyon*, *6*(11), 1-11.
17. Asian Development Bank. (2011). *can skill diversification improve welfare in rural areas? Evidence from the rural skills development project in Bhutan*. Natalie Chun and Makiko Watanabe, No. 260, ADB Economics Working Paper Series.

18. Bright, H., Davis, J., Janowski, M., Low, A., & Pearce, D. (2000). *Rural non-farm livelihoods in Central and Eastern Europe and Central Asia and the reform process: Aliterature review*. Retrieved from http://www.nri.org/rnfe/index.html
19. Brower, C. (2004). *Sustainable development: Exploring the contradictions*, New York: Methuen.
20. Démurger, S., Fournier, M., & Yang, W (2010). Rural households' decisions towards income diversification: Evidence from a Township in northern China. *China Economic Review*, *21*, 32-44.
21. Ersado, L. (2006*). Income diversification in Zimbabwe: Welfare implications from urban and rural areas*. World Bank policy reaearch working paper 3964.
22. Memon, M., Ali, M., & Khalil, S. (2020). Determinants of income diversification in flood - prone rural Pakistan. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *50*, 1-8.
23. Mosley, A. (2002). Sustainable development: Differing perspectives of ecologists' andeconomics and relevance to LDCS. *World Development*, *16*(3), 373-384.
24. Nguyen, H. Q. (2017). Analyzing the economies of crop diversification in rural Vietnam using an input distance function. *Agricultural Systems*, *153*, 148-156.
25. Piras, S., Botnarenco, S., Masotti, M., & Vittuari, M. (2021). Post-Soviet smallholders between entrepreneurial farming and diversification: Livelihood pathways in rural Moldova. *Journal of Rural Studies*, *82*, 315-327.